

Ю. Башкатов, Т. Слободян

ПОХОВАННЯ З ІВКІВЦІВ ЯК ІНДИКАТОР ПРЕСТИЖУ: МІЖ СОЦІАЛЬНИМ СТАТУСОМ І БІОЛОГІЧНОЮ ІДЕНТИЧНІСТЮ

У статті подано результати дослідження поховання з багатим супровідним інвентарем, виявленого на опорній пам'ятці пізньозарубинецького кола типу Івківці у Середньому Подніпров'ї. За результатами мультидисциплінарних досліджень отримано більш повну інформацію про поховання та функціонування могильника. Склад намиста свідчить про престижний характер виявленого комплексу та дозволяє датувати його I—II ст. н. е.

Ключові слова: Середнє Подніпров'я, ранньоримський час, пам'ятки пізньозарубинецького типу, поховальний обряд, антропологічні дослідження, намисто.

Вступ. В питаннях слов'янського етногенезу пізньозарубинецькі пам'ятки займають особливе місце. Передусім це пов'язано з так званою зарубинецькою теорією походження, яка наразі знаходить підтримку серед більшості дослідників. Саме зарубинецьку археологічну культуру найчастіше асоціюють із венетами, яких згадували Тацит, Страбон та інші античні автори. Цей етнонім вважаються першою писемною згадкою про праслов'янське населення.

На межі тисячоліть у світі відбулась низка подій, які суттєво вплинули на подальший хід історичного розвитку. Для території України загалом та носіїв зарубинецької культури зокрема період позначився остаточним утвердженням імперської влади в Римі, активною експансією в бік Боспорського царства та становленням сарматського панування в степовій зоні. Хоча зазначені події не були безпосередньо пов'язані з територією поширення пізньозарубинецьких пам'яток, вони, вочевидь, спра-

вили на населення помітний вплив. Падіння Боспорського царства в його класичному античному варіанті та зростання впливу кочового оточення, насамперед сарматів, призвели до поступової варваризації його населення. Ці зміни спричинили не лише зростання кількості імпортованих речей, але й якісних показників: відзначається зменшення частки елітарних, вартісних зразків на користь більш функціональних виробів побутового призначення.

Характер взаємодії носіїв класичної зарубинецької культури з представниками пізньоскіфського кола досі є предметом наукових дискусій. В більш ранній класичний період наявність синхронних інгумаційних комплексів на зарубинецьких могильниках може свідчити про певну форму мирного співіснування пізньоскіфського населення та носіїв зарубинецької культури (Бітковська 2019, с. 169—180). Частина дослідників пов'язує припинення існування класичних укріплених поселень, якот Пилипенкова Гора, Бабина Гора та інших, що відбулось на межі ер, з появою сарматів.

Істотну роль в цих процесах відіграли й кліматичні чинники: субатлантичне потепління, що розпочалося у III—II ст. до н. е., спочатку супроводжувалося підвищенням рівня опадів, однак на рубежі I тис. до н. е. — I тис. н. е. відзначається кліматичний пік посушливості (Герасименко 2004, с. 23—24, 27; Безусько, Климанов, Шеляг-Сосонко 1988, с. 133). Це узгоджується з археологічними свідченнями кризи класичної зарубинецької культури та формування пам'яток пізньозарубинецького типу у цей період (Арион и др. 2010). Найпомітнішими змінами є зникнення городищ та великих могильників, топографічна переорієнтація на заплавні території, зменшення розмірів посе-

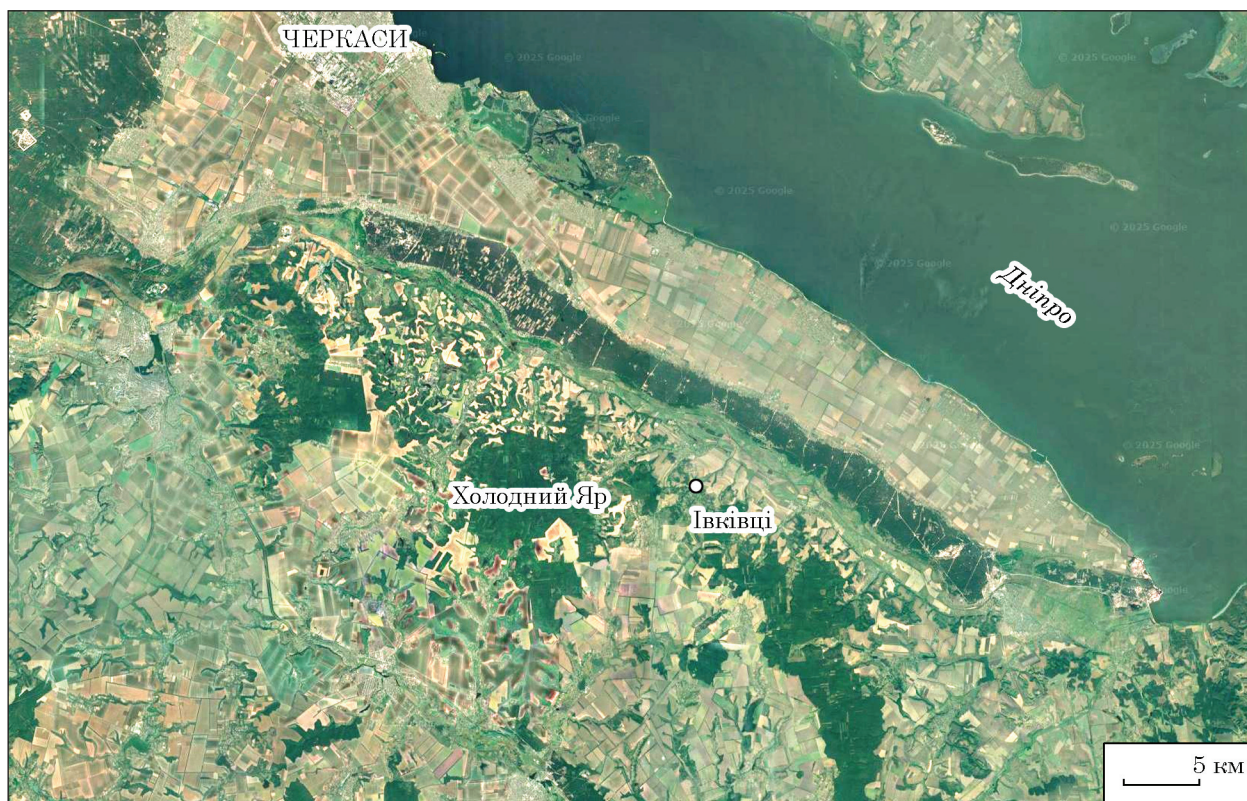

Рис. 1. Розташування с. Івківці, Чигиринського району, Черкаської обл.

Fig. 1. Ivkivtsi village, Chyhyryn district, Cherkasy region

лень до 4—6 жител, а також певне спрощення матеріальної культури (Обломский 2010, с. 5).

Пам'ятка Івківці, за наявними даними, демонструє принципово іншу модель. Попри те, що археологічні дослідження розпочалися лише у 2017 р., а досліджена площа наразі залишається порівняно невеликою — близько 250 м² на поселенні та 152 м² на могильнику — отримано репрезентативний обсяг матеріалів, який дозволяє робити обґрунтовані висновки. Поселення та могильник функціонують приблизно протягом 100 років й розташовані на високому плато: орієнтовна площа поселення достатньо велика і становить за попередніми даними від 16 до 25 га. В матеріальній культурі не простежується істотних змін в порівнянні з класичним варіантом зарубинецької культури. У керамічному комплексі простежується збереження традиції використання столового лискованого посуду, причому не лише мисок. Виявлено також невеликі глечики та горщики, характерні для класичного періоду зарубинецької культури, які майже зникають у пізньозарубинецький час. Форма мисок частково наслідую класичні зразки, але зустрічаються і такі, що поширилися у ранньоримський період. На поселенні та могильнику знайдено значну кількість різноманітних імпортів.

На основі проведених досліджень виокремлено нову групу пізньозарубинецьких пам'яток Середнього Подніпров'я — тип Івківці, що характеризується низкою відмінностей від типу Лютіж (Башкатов, Бітковська 2021).

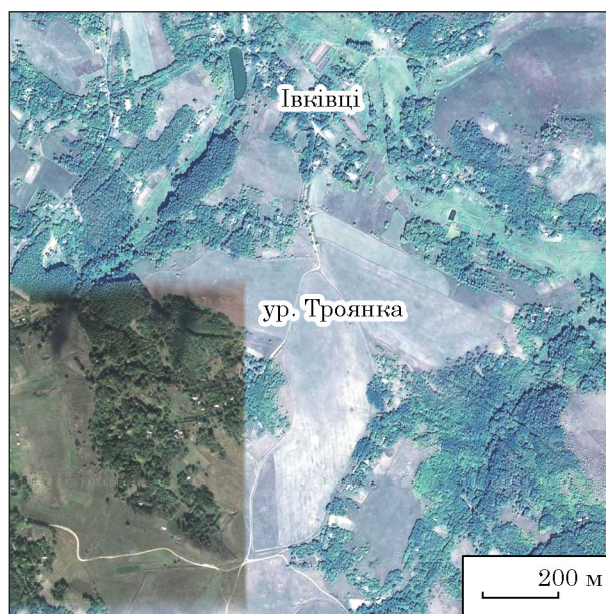

Рис. 2. Місце розташування пам'ятки Івківці, ур. Троянка

Fig. 2. Location of Ivkivtsi site, Troyanka locality

Дослідження могильника розпочалося у 2016 р. після виявлення грабіжниками унікального парного поховання в ур. Троянка поблизу с. Івківці Чигиринського р-ну Черкаської обл. (рис. 1; 2). Завдяки сприянню директора етнографічного просвітницько-розважального комплексу «Зерноленд» Н. Лавриненка

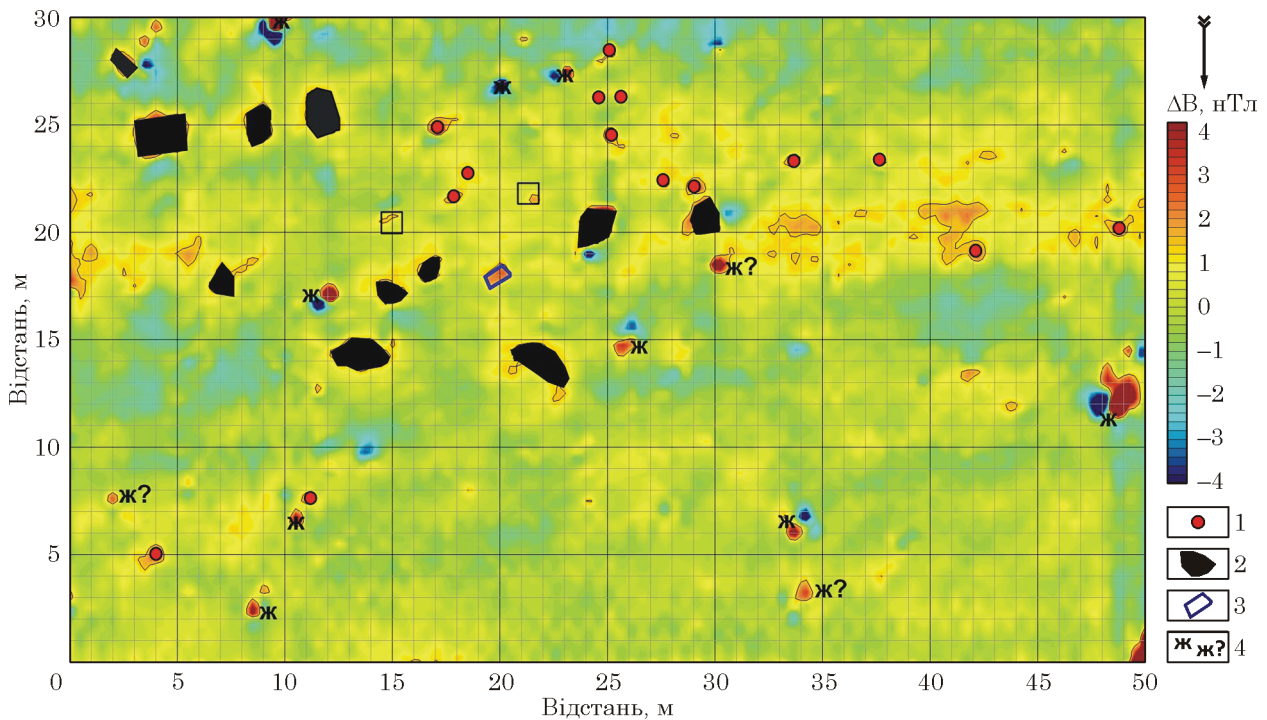

Рис. 3. Могильник Івківці. Результати геомагнітної зйомки: 1 — імовірні кремаційні поховання; 2 — імовірні скіфські житла; 3 — імовірне інгумаційне поховання; 4 — залізне сміття, сумнівні аномалії (виконала К. Бондар)

Fig. 3. Ivkivtsi burial ground. Results of geomagnetic survey: 1 — probable cremation burials; 2 — probable Scythian dwellings; 3 — probable inhumation burial; 4 — iron debris, uncertain anomalies (data by K. Bondar)

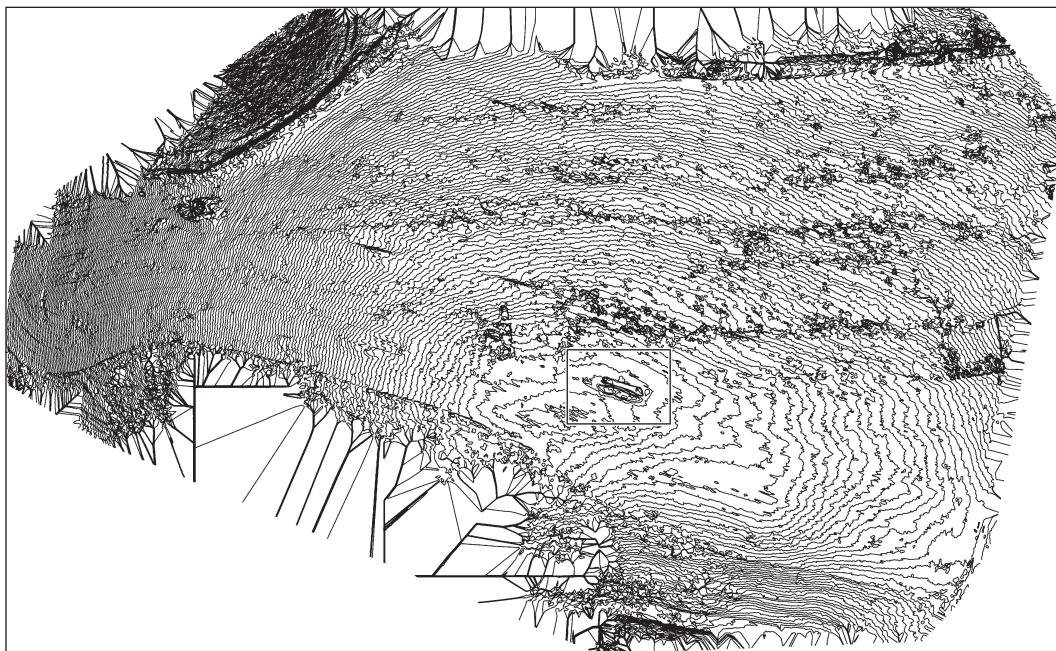

Рис. 4. Ортоплан могильника (позначено ділянку, де проводяться дослідження)

Fig. 4. Orthophoto of the burial ground (the area under exploration is marked)

археологічні матеріали були передані до Черкаського археологічного музею Середньої Наддніпрянщини (ЧАМ). Подальше дообстеження місця знахідки здійснили співробітники музею (Куштан, Сиволап, Марченко 2018).

Згодом вивчення могильника було продовжено Дніпро-Пселською археологічною експедицією під керівництвом Ю. Башкатова

(Башкатов, Бітковська 2021). Комплексне дослідження пам'ятки включало не лише археологічні розкопки, а й застосування геофізичних методів (рис. 3; керівник — д. г. н. К. Бондар), створення ортопланів для території могильника під керівництвом С. Черниша (рис. 4), антропологічну та археозоологічну експертизу (к. і. н. Т. Слободян, Т. Бітковська).

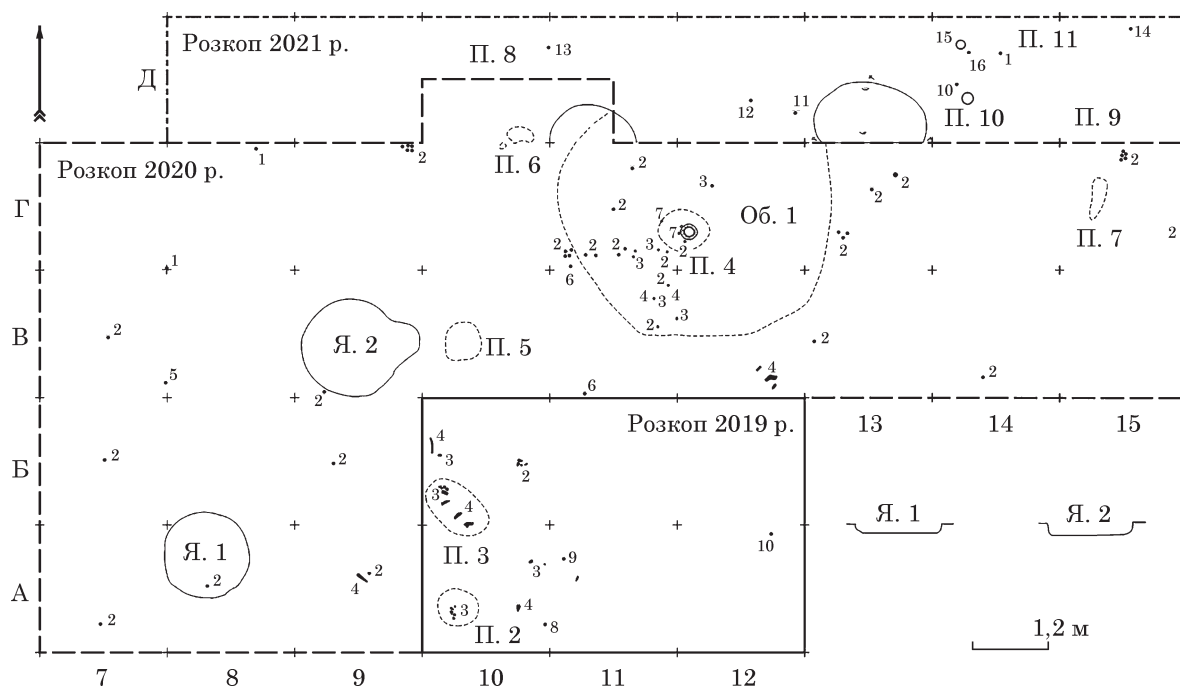

Рис. 5. План могильника: 1 — вістря стріли; 2 — рештки кремації; 3 — кераміка; 4 — кістки тварин; 5 — скарабей; 6 — кремій; 7 — вугілля; 8 — шпилька; 9 — мушля; 10 — прясло; 11 — обточена кераміка підпрямокутної форми; 12 — цвяхок; 13 — залізний виріб (ніж); 14 — зрізано-конічний залізний виріб; 15 — горщик ліплений; 16 — виріб із кістки з отвором (виконав Ю. Башкатов)

Fig. 5. Plan of the burial ground: 1 — arrowhead; 2 — cremation remains; 3 — pottery; 4 — animal bones; 5 — scarab; 6 — flint; 7 — charcoal; 8 — pin; 9 — shell; 10 — spindle whorl; 11 — shaped pottery fragment of sub-rectangular form; 12 — small nail; 13 — iron object (knife); 14 — truncated conical iron object; 15 — handmade pot; 16 — bone artifact with perforation (drawn by Yu. Bashkatov)

Станом на сьогодні досліджено 11 поховань, у частині з яких виявлено значущі знахідки (рис. 5). На даний час поховальний комплекс 10 є винятковим прикладом статусного захоронення, що вирізняється серед інших об'єктів могильника. У цьому похованні, локалізованому в кв. Д/14, були виявлені найбільш цінні з наукової та культурної точки зору знахідки (рис. 5). У статті подано результати археологічного та біоархеологічного досліджень цього статусного комплексу.

Методи та методики. Археологічні дослідження здійснювались суцільною площею зі спільною нумерацією квадратів; репером слугувала стаціонарна відмітка на стовпі ЛЕП.

Розкриття поховання здійснено у відповідності та згідно з протоколом виявлення та дослідження тілопальних поховань (Козак та ін. 2019, с. 71—75; Слободян 2024, с. 90—92). Експертиза проводилася у два етапи. На першому, під час відкриття

та розчищення поховання, здійснено детальну пошарову планіграфічну, стратиграфічну, морфологічну фіксацію кісткових решток та поховального реквізиту (рис. 6). Кожні 1—2 см товщі заповнення могили розчищені горизон-

Рис. 6. Поховання 10 (фото Ю. Башкатова)

Fig. 6. Burial 10 (photo by Yu. Bashkatov)

тально; виявлені кісткові рештки зафіксовані у просторовому контексті, проводилася їхня морфологічна ідентифікація та здійснювалися діагенетичні й танатологічні спостереження. Метою такого детального дослідження є вивчення діагенетичного середовища, визначення особливостей археологізації об'єкта, отримання необхідних даних для реконструкції процесу поховально-обрядових дій, зокрема підготовчих, та маніпуляцій з померлими, процесу тілоспалення та подальшого захоронення перепалених останків у могилі.

На другому етапі, під час лабораторного дослідження, був здійснений більш детальний морфологічний аналіз кісткових уламків, визначено кількість індивідів (MNI), проведено статево-вікові визначення, досліджено останки на наявність ознак захворювань, маркерів фізіологічного стресу, травм та фізичних навантажень. Окрім біологічних характеристик, проведено температурні та діагенетичні спостереження змін кісткової тканини, визначено температуру поховального вогнища відповідно до забарвлення кісток, зафіксовано ділянки на кістковій поверхні з відбитками металевих, скляних та інших деталей поховального реквізиту.

Проведення антропологічного аналізу здійснено із залученням комплексу методів і методик, які застосовуються в антропології, судово-медичних та криміналістичних дослідженнях. Біологічні характеристики зокрема включають:

- видову ідентифікацію шляхом візуального огляду (Nicholson 1993; Bass 1995; Adams, Crabtree 2008);

- визначення мінімальної кількості індивідів (MNI) на основі порівняльного морфологічного аналізу кісток (Großkopf 2004, p. 37—39; Piontek 2007, s. 67; Naji et al. 2014, p. 42);

- встановлення статі та віку на момент смерті за станом облітерації черепних і піднебінних швів, морфологією суглобових та симфізарних поверхонь, а також за віковими змінами тазових кісток, хребців та інших ділянок скелета (McKern, Stewart 1957; Алексеев, Дебец, 1964; Acsádi, Nemeskéri 1970; Fazekas, Kósa 1978; Brothwell 1981; Szilvássy 1988; Herrmann und an. 1990; eds. Buikstra, Ubelaker 1994; Burns 1999; Byers 2002; Großkopf 2004; Krenzer 2006; Schaefer, Black, Scheuer 2009);

- фіксацію патологічних змін та травматичних ушкоджень на кістковому матеріалі (Ortner, Putschar 1981; Schultz 1988; Dokládál 1999; Nováček, Schultz 2020; Bohnert et al. 1997; Herrmann, Bennett 1999; Gruchy, Rogers 2002; Pope, Smith 2004; Friedlander 2018; Franceschetti et al. 2021);

- ідентифікацію маркерів фізичної активності та професійної діяльності (Palfi, Dutour 1996; Villotte, Knüsel 2013; Козак 2014; Ушкова 2020).

Для діагенетичних і танатологічних визначень було проведено підрахунок розміру та

ваги решток кремації (Chochol 1961; Wahl 1982; McKinley 1994).

З метою отримання даних, пов'язаних із поховально-поминальними практиками, залучено низку методичних розробок:

- визначення температури та інтенсивності поховального вогнища за забарвленням кремованих кісток (Herrmann 1988; Devlin, Herrmann 2008; Walker, Miller, Richman 2008);

- фіксації температурних змін на кістках для встановлення часового інтервалу між смертю та кремацією (eds. Schmidt, Symes 2008; Symes et al. 2008; Lemmers et al. 2020);

- виявлення ділянок із відбитками від деталей костюму, зброї, прикрас тощо (Logan 2002; Selwyn 2004; Slobodyan, Terpilovskij 2021);

- аналізу особливостей відбору решток з поховального вогнища та їх подальшого захоронення в могилі (Naji et al. 2014; Слободян 2018).

Нижче наводимо результати дослідження.

Результати. Два скупчення кремованих кісток виявлені на глибині 0,55 м від денної поверхні. З огляду на особливості ґрунту зафіксувати контури поховальної ями не вдалось. Основний масив тілопальних решток був зосереджений у нижній частині керамічного горщика без вінця. Визначити чи це було одразу так сплановано чи стало результатом плантажного розорювання наразі не вдалося. Друге, менше за обсягом скупчення, зафіксоване на відстані близько 5 см на північ від першого, на рівні дна керамічної урни (рис. 6; 7). Станом на сьогодні цей комплекс є одним із двох парних поховань, виявлених на могильнику.

Серед масиву кісток основного скупчення, в урні, зафіксовано фрагменти вельми багатого намиста (рис. 6). Встановити повний вигляд намиста неможливо через значні пошкодження, спричинені вогнем під час кремації. До складу входили єгипетські фаянсові плакетки, серед яких достеменно можна атрибутувати зображення двох левів та одного скарабея (рис. 8: 1—3). Щонайменше три плакетки не збереглися (рис. 8: 4). Також виявлено намистини: одну кришталеву, яка розкололась внаслідок дії високої температури, та не менше чотирьох великих круглих сердолікових (рис. 9: 4, 1—3). У складі комплексу наявні й скляні намистини, які не підлягають атрибуції через фрагментарний стан (рис. 9: 5).

Представлений набір свідчить про високу вартість прикраси та дозволяє розглядати її як унікальну знахідку серед матеріалів пізньозарубинецьких пам'яток. Відомі окремі знахідки плакеток із зображеннями скарабейів і левів, а також сердолікових намистин (Рахни, Івківці), однак це перша знахідка саме намиста. Аналогічні вироби більше відомі в похованнях сарматів і пізніх скіфів (Симоненко 2011, с. 115; Дзенеладзе 2016). З урахуванням низки інших імпортованих, які, вірогідно, пов'язані напряму із сарматським культурним колом — дзеркала та специфічна ліпна кераміка, знайдені на по-

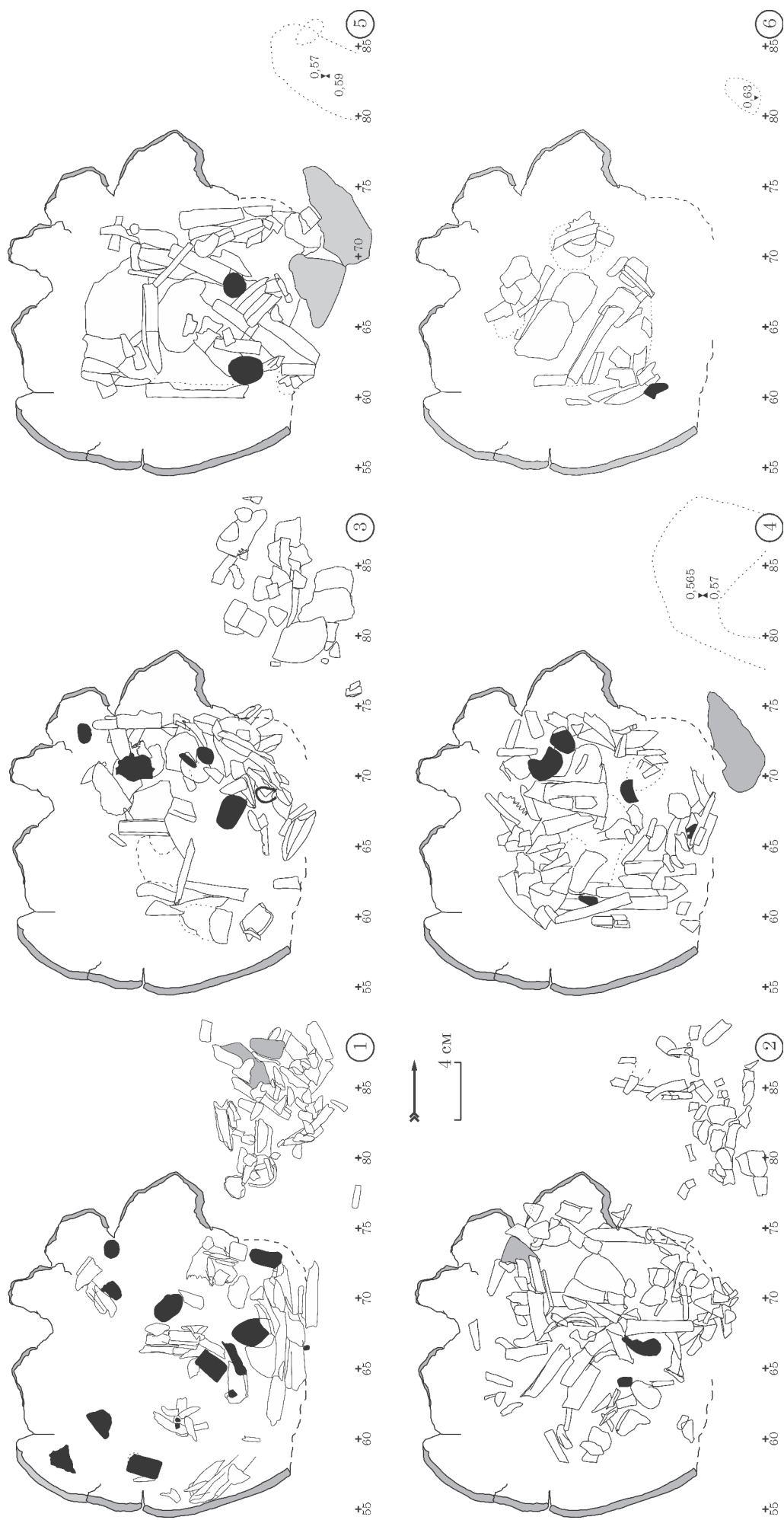

Рис. 7. Пошарова фіксація заповнення урни, шари 1—6; виконала Т. Слободян
 Fig. 7. Burial stratigraphy, layers 1—6; drawn by T. Slobodian

Рис. 8. Поховальний інвентар. Плакетки з єгипетського фаянсу: 1 — скарабей; 2, 3 — леви; 4 — фрагменти кремованих кісток із адгезованим виробом (фото Ю. Башкатова)

Fig. 8. Grave goods. Faience plaques: 1 — scarab; 2, 3 — lions; 4 — fragments of cremated bones with an adhered object (photo by Yu. Bashkatov)

Рис. 9. Поховальний інвентар: 1—5 — намистини; 6 — «серезжка» (1—3 — сердолік; 4 — криштал; 5 — скло; 6 — бронза) (фото Ю. Башкатова)

Fig. 9. Grave goods: 1—5 — beads; 6 — «earring» (1—3 — carnelian; 4 — rock crystal; 5 — glass; 6 — bronze) (photo by Yu. Bashkatov)

селенні — таке намисто, ймовірно, можна розглядати як свідчення тісних контактів.

Характер цих взаємин залишається предметом відкритої дискусії. У попередніх дослідженнях висловлювалася точка зору про агресивний характер експансії сарматських кочовиків на територію зарубинецької культури. Саме цей чинник частина дослідників розглядала як головний фактор міграції пізньозарубинецького

населення на північ, а також можливого формування його «підлегло» статусу (Щукин 1994; Воронятов, Еременко 2006).

На поселенні та могильнику в Івківцях знайдено значну кількість речей, які можуть свідчити про тісні торговельні та, не виключено, родинні зв'язки між місцевим населенням та сарматами, зокрема на підставі аналізу ліпного посуду (Башкатов, Бітковська 2021, с. 58). До цього часу були відомі знахідки зарубинецького посуду в сарматських похованнях (Хмільна, Лозівець) (Кравченко, Синиця 2005). Не відкидаючи повністю ймовірність військового тиску з боку сарматів, матеріали з Івківців дають підстави припускати існування також і мирних контактів між цими спільнотами.

Із числа предметів, які можуть бути ідентифіковані, окрему увагу привертають вироби з єгипетського фаянсу — один скарабей та дві плакетки із зображенням левів (рис. 8: 1—3). Ще декілька таких плакеток зазнали суттєвих ушкоджень під час кремації, унаслідок чого їх форма була значною мірою втрачена (рис. 8: 4). Скарабей може бути віднесений до групи 50в за класифікацією К. Алексеевої та відрізняється від зразка, виявленого у культовому шарі під час попереднього польового сезону. Скарабей цього типу датуються переважно I ст. до н. е., однак зустрічаються на пам'ятках до II ст. н. е. (Алексеева 1975, с. 42, табл. 10: 34; Башкатов, Бітковська 2021, с. 56).

Із двох левів один зазнав сильних ушкоджень від вогню, що унеможливило детальну ідентифікацію; інший, хоча й збережений краще, має відкол у передній частині, що ускладнює його визначення. На наш погляд, найбільш близькою аналогією є тип 64 за класифікацією К. Алексеевої (Алексеева 1975, с. 44, табл. 11: 20). Подібні зразки датують I—II ст. н. е.

Великі сердолікові намистини діаметром від 1,5 до 2 см зазнали зміни кольору внаслідок дії високих температур під час кремації — їхня поверхня набула білого забарвлення, що ускладнює

точне визначення якості каменю. Виявлено дві цілих, одну розколоту навпіл та ще декілька фрагментів (рис. 9: 1—3). За класифікацією К. Алексеевої (1982, с. 16, табл. 38: 22), такі намистини належать до типу 2а і були поширені на території Північного Причорномор'я в I—II ст. н. е.

Фрагменти кришталевих намистин, на жаль, зазнали термічного ушкодження, що ускладнює їхню ідентифікацію (рис. 9: 4).

Рис. 10. Кремовані кісткові останки індивіда підліткового віку (15—20 років). А — фрагменти черепа, В — фрагменти хребців, С — ребра, D — фрагменти тазових кісток, Е — верхні та нижні кінцівки, F — невизначені (фото Т. Слободян)

Fig. 10. Cremated remains of an adolescent individual (15—20 years old). A — cranial fragments, B — vertebral fragments, C — ribs, D — pelvic fragments, E — upper and lower limb bones, F — unidentified fragments (photo by T. Slobodian)

До комплексу також належить бронзова дрітця «сережка» діаметром 1,8 см (рис. 9: 6).

Результати біоархеологічної експертизи засвідчують ознаки вторинної кремації («кремація на стороні»). Рештки тілоспалення індивіда підліткового віку та новонародженої дитини після процесу кремації були зібрані з місця спалення та захоронені у спеціально підготовленому місці — могилі. Останки індивіда юнацького віку були виявлені серед заповнення керамічної урни, тоді як кістки дитини — за її межами, на відстані кількох сантиметрів від краю урни (рис. 6: 7). Лінзоподібна форма та висока щільність кластеру дитячих кісток вказують на ймовірну наявність урни органічного походження (з тканини чи шкіри), яка не збереглась унаслідок тафономічних процесів.

Попри значну фрагментованість, стан збереженості кісткової тканини є задовільним і дозволяє провести комплексне біоархеологічне, тафономічне та тафологічне дослідження.

Останки індивіда підліткового віку є достатньо численними та представлені всіма анатомічними ділянками скелета, що свідчить про повний відбір кремованих решток із поховального вогнища для подальшого захоронення. На основі пошарової морфологічної діагностики останків *in situ* встановлено, що кісткові фрагменти були вкладені до урни хаотично, без впорядкованої, анатомічної послідовності.

Остеологічний матеріал представлений фрагментами різного розміру, які відповідають усім метричним категоріям відповідно до диференціації Й. Валя (Wahl 1982). Загальна маса становить 645 г.

Серед кісткових фрагментів ідентифіковано уламки черепного склепіння, лицьового відділу, ребер, хребців, тазових кісток, а також кісток верхніх та нижніх кінцівок (рис. 10). Товщина та морфологічна вираженість ділянок черепного склепіння є середніми (товщина склепіння становить 4—5 мм). Попри середню масивність

Рис. 11. Перепалені кісткові останки тварин (фото Т. Слободян)

Fig. 11. Burnt animal remains (photo by T. Slobodian)

кісток склепіння загалом, рельєф потиличної ділянки помітно виражений, особливо в області внутрішнього потиличного виступу. Ідентифіковано уламки із ділянками сагітального (S2) та лямбдоподібного швів (L3), на збережених ділянках шви відкриті як із зовнішнього, так і з внутрішнього боку (0 балів за Herrmann und an. 1990; eds. Buikstra, Ubelaker 1994).

Вік на момент смерті визначено в межах 15—20 років (вікова група *juvenis*), про що свідчать ступінь облітерації черепних швів, аналіз збережених ділянок зубощелепної системи (нижньої щелепи та коренів зубів, зокрема і коренів других постійних молярів), ступінь зрощення епіфізів з діафізами, морфологічні особливості тазових кісток, а також розмір та структура кісток скелету.

Тазові кістки із основними статевими-визначальними ділянками не збереглися, що суттєво ускладнює встановлення цього важливого біологічного маркера. Слід зазначити, що масивність збережених ділянок черепного склепіння та посткраніального скелета є середньою, що може відповідати як жіночій, так і чоловічій морфотипологічній характеристиці.

На збережених ділянках скелета не виявлено патологічних змін та травматичних ушкоджень. Наявність на поверхні кісткової тканини термічних деформацій, зокрема характерних параболічних тріщин, свідчить про те, що кремація небіжчика відбувалася до початку етапу поглибленого розкладання (Thurman, Willmore 1981; Mayne Correia 1997; Symes et al. 2008; Lemmers et al. 2020).

Забарвлення кісткових уламків варіюється від сірого й блакитно-сірого до крейдоподібного.

Відповідно до схеми, запропонованої Ф. Волкером і співавторами, така колірна варіативність свідчить про температуру вогнища під час кремації в межах 450—700/800 °C (Walker, Miller, Richman 2008).

На збережених уламках черепа, ребер та довгих трубчастих кісток зафіксовано сліди металевої корозії. На поверхні близько 10 % уламків черепного склепіння спостерігаються плями коричневого кольору. На збереженому фрагменті щелепи з частково збереженою альвеолярною частиною виявлено адгезований фрагмент виробу із характерною зернистою поверхнею, зеленуватим забарвленням та червоними вкрапленнями. Аналогічні корозійні утворення зеленого кольору виявлені також на фрагментах ребер і уламку трубчастої кістки. Тут, окрім вкраплень бірюзово-зеленого кольору, присутні й адгезивні дрібні фрагменти намистин (склоподібних, керамічних, з натурального каменю). Наявні сліди корозії є наслідком контакту з виробами чи складовими поховального інвентарю. Зокрема, коричневі плями, вірогідно, є результатом впливу оксидів заліза, тоді як конкреції бірюзово-зеленого забарвлення — термічної деструкції та наступної корозії фаянсових виробів, присутніх у поховальному інвентарі у значній кількості. Для з'ясування природи походження цих слідів, термічної чи тафономічної, необхідні подальші дослідження.

Залучення тварин до ритуальних дій є важливою складовою танатологічних практик популяції, похованої на могильнику. На сьогодні у 85 % виявлених поховань зафіксовано присутність тваринних решток, що може свідчити про їхній усталений символічний або сакральний статус у поховальній обрядовості. Усі ці рештки були виявлені безпосередньо серед масиву людських останків. Не є винятком і поховання 10: як і в похованні 4, тут зафіксовано ребра тварин (рис. 11). Їх перепалені уламки розміщені у масиві людських останків, фіксуються в шарах 4 та 5 заповнення урни. Забарвлення тваринних кісток не відрізняється від кольору людських, що може вказувати на вплив схожих температурних умов.

Останки дитини, виявлені поза межами керамічної урни (рис. 6), представлені незначною кількістю кісткових уламків загальною масою 35 г. Переважну частину збережених останків становлять фрагменти черепа. Ділянки посткраніального скелета малочисельні, що, ймовірно, пов'язано з морфологічними особливостями дитячого скелета та його низькою стійкістю до тафономічних впливів (рис. 12).

Внутрішній рельєф потиличної ділянки є досить виразним, а сама вона виглядає масивною для дитини такого віку. Попри відсутність відомих авторам досліджень щодо визначення ступеня родинної спорідненості за цією ознакою, з максимальною обережністю можна при-

Рис. 12. Кремовані кісткові останки дитини перинатального або раннього дитячого віку (до 3 років) (фото Т. Слободян)

Fig. 12. Cremated remains of a child (perinatal age or up to 3 years old) (photo by T. Slobodian)

пустити можливість кровної спорідненості між похованими в могилі індивідами.

Біологічний вік визначено на підставі остеометричних та морфологічних ознак, зокрема за довжиною ключиці, наявністю уламка кореня молочного моляра, а також з урахуванням загальних розмірів збережених кісток скелета. Виходячи з того, що збережено приблизно половину ключиці, її повна довжина могла становити орієнтовно 44–45 мм. Такі розміри відповідають приблизно 40 тижням перинатального або неонатального періоду розвитку (Fazekas, Kósa 1978, p. 218–231; Schaefer, Black, Scheuer 2009, p. 140–150). Слід враховувати, що термічний вплив на кісткову тканину призводить до часткового зменшення її об'єму, що потенційно впливає на точність остеометричних визначень (Shipman, Foster, Schoeninger 1984; Herrmann 1988; Stiner et al. 1995; Holck 1997–2008; Herrman, Bennett 1999; Symes et al. 2008). Таким чином, наведене визначення є орієнтовним і має розглядатися, скоріше, як мінімальна можлива вікова межа. Фрагмент кореня молочного моляра (ймовірно, нижнього) свідчить про приналежність індивіда до вікової категорії *infans I* (eds. Buikstra, Ubelaker 1994, fig. 24; Schaefer, Black, Scheuer 2009, p. 94–95). Враховуючи всі зазначені ознаки, вік на момент смерті можна визначити як *fetus* — *infans I* (від перинатального періоду до 3 років).

На окремих фрагментах кісток черепного склепіння зафіксовано сліди металевої корозії у вигляді відбитків темно-червоного та коричневого кольору, ймовірно від заліза. Можна припустити, що походження цих відбитків пов'язане з термічним впливом. Серед масиву дитячих кісток в могилі металевих виробів чи металевих деталей реквізиту не виявлено, що дає підстави виключити їхнє тафономічне походження. Імовірно, певний залізний виріб / виріб з металевими компонентами міг розміщуватися у зоні голови дитини під час процесу кремації. Тваринних кісток серед масиву дитячих останків виявлено не було.

Збережені уламки дитячих кісток мають крейдоподібне, білувате забарвлення, що свідчить про високу температуру поховального вогнища, в діапазоні 700–900 °C відповідно до схеми Ф. Волкера та співавторів (Walker, Miller, Richman 2008). Спостерігаються термічні деформації кісткової тканини у вигляді поперечних та поздовжніх тріщин на кістковій поверхні.

Дискусія та висновки. Івківці є опорною пам'яткою нової групи пізньозарубинецьких пам'яток Середнього Подніпров'я, що демонструє збереження певних рис класичної періоду розвитку культури з одного боку та трансформації, притаманній пізньозарубинецькому культурному колу з іншого. Отримані результати міждисциплінарних досліджень могильника

значно розширюють уявлення про матеріальну культуру, поховальний обряд та міжкультурні зв'язки пізньозарубинецького населення.

Під час тривалих багаторічних досліджень на мікрорівні вдалося суттєво доповнити історичну інформацію про поховання та функціонування могильника загалом — уточнити кількість осіб, визначити їхні вікові, статеві та морфологічні характеристики, а також отримати нові дані щодо обряду кремації та способу захоронення (Куштан, Сиволап, Марченко 2018, Башкатов, Бітковська 2021).

Поховальний комплекс, про який йдеться в статті, містить останки двох індивідів — підлітка 15—20 років та дитини, яка померла у перинатальний період або в ранньому дитячому віці (до 3 років). Стать в обох випадках антропологічно не визначена через відсутність збережених статеводіагностичних ділянок скелета. Разом з тим, присутність намиста серед кісткових останків підлітка може свідчити про ймовірну жіночу стать індивіда.

Зазначений комплекс є одним із двох парних поховань, виявлених на могильнику станом на сьогодні. На відміну від поховання 1, де зафіксовано рештки двох дорослих індивідів, у цьому випадку виявлено скелетні рештки підлітка та дитини. Водночас це єдине поховання, у якому зафіксовано останки дитини.

Тілоспалення обох індивідів, імовірно, відбувалося незадовго після смерті, а подальше захоронення останків у могилі було синхронним. На це вказують результати антропологічного аналізу, зокрема специфічні термічні деформації кісткової тканини індивіда підліткового віку, які свідчать про здійснення кремації до початку стадії активного розкладу м'яких тканин. Після кремації останки обох осіб були максимально повно анатомічно відібрані з поховального вогнища, розділені між двома урнами — керамічною та, імовірно, органічного походження — та захоронені у спеціально підготовленій могилі.

Склад супровідного інвентарю є кількісно та статусно значущим. Виявлене намисто, що складається зі скляних, сердолікових, кришталевих намистин та плакеток з єгипетського фаянсу, може свідчити про заможність родини похованих і, можливо, їх високий соціальний статус. Разом із тим, результати антропологічної експертизи дають підстави припускати, що первісний обсяг реквізиту, призначеного для поховального ритуалу, був більшим. Імовірно, частина предметів зазнала руйнування внаслідок впливу високих температур під час кремації або подальших тафономічних процесів. Як наслідок, вони не збереглися, втратили ідентифікаційні ознаки або ж не потрапили до місця поховання.

Виявлені у похованні фрагменти кісток тварин свідчать про специфіку поховального ритуалу, в якому тварини, ймовірно, відіграва-

ли важливе символічне, сакральне значення. Знахідки тваринних кісток виявлені й у інших похованнях могильника.

Характерні для цього комплексу риси поховальної традиції — використання керамічного посуду в якості урн, його морфологічна подібність та залучення до поховально-обрядових дій тварин простежуються також у інших похованнях на могильнику (зокрема, поховання 1 та 4).

Типологічне визначення знахідок з поховання 10 добре узгоджується з хронологічними межами функціонування як могильника, так і поселення. Під час досліджень пам'ятки виявлено численні хронологічні індикатори, серед яких фібули, дзеркала, прикраси, зброя та імпортна кераміка (*terra sigillata*, амфори). Усі ці знахідки загалом датуються I—II ст. н. е. Склад намиста, до якого входять доволі коштовні намистини, свідчить як про активні торговельні зв'язки, так і про те, що населення мало змогу купувати або обмінювати речі, які певною мірою можна вважати престижними. Виявлення таких комплексів як поховання 10 дозволяє переосмислити і характер взаємин між пізньозарубинецьким та сарматським населенням, акцентуючи увагу не лише на потенційно агресивній взаємодії, а й на можливості мирного співіснування та обміну.

Могильник ранньоримського часу типу Івківці на сьогодні є унікальною пам'яткою, що надає надзвичайно важливу інформацію про побут, господарство та торговельні зв'язки праслов'янського населення. З огляду на значення цього періоду для загальнослов'янського етногенезу, а також на досить обмежену джерельну базу, що формувалася переважно в 1960—1980-х рр. XX ст. і не в повній мірі відповідає вимогам сучасного наукового аналізу, надзвичайно важливим є вивчення пам'ятки із залученням якомога ширшого кола фахівців різного профілю. Саме такий підхід забезпечує максимальний обсяг інформації для реконструкції процесів, що стояли біля витоків майбутньої історії слов'ян.

ЛІТЕРАТУРА

- Алексеев, В. П., Дебев, Г. Ф. 1964. *Краниометрия. Методика антропологических исследований*. Москва: Наука.
- Алексеева, Е. М. 1975. *Античные бусы Северного Причерноморья*. I. Археология СССР. Свод археологических источников, Г1-12/1. Москва: Наука.
- Алексеева, Е. М. 1982. *Античные бусы Северного Причерноморья*. III. Археология СССР. Свод археологических источников, Г1-12/3. Москва: Наука.
- Арион, В. О., Башкатов, Ю. Ю., Обломский, А. М., Терпиловский, Р. В. 2010. *У истоков славянства*. В: Обломский, А. М. (ред.). *Позднеславянские памятники на территории Украины (вторая половина I — II вв. н. э.)*. Раннеславянский мир, 12. Москва: ИА РАН, с. 93-110.

- Башкатов, Ю. Ю., Бітковська, Т. В. 2021. Івківці — новий тип пізньозарубинецьких пам'яток Середнього Подніпров'я. *Археологія*, 2, с. 52-62. <https://doi.org/10.15407/arheologia2021.02.052>
- Безусько, Л. Г., Климанов, В. А., Шеляг-Сосонко, Ю. Р. 1988. Климатические условия Украины в позднеледниковье и голоцене. В: Хотинский, Н. А., Климанов, В. А. (ред.). *Палеоклиматы голоцена Европейской территории СССР*. Москва: Институт географии АН СССР, с. 125-135.
- Бітковська, Т. В. 2019. Корчуватський могильник, сучасний стан матеріалів. В: Петраускас, О. В., Гопкало, О. В., Горбаненко, С. А. (ред.). *Старожитності варварських племен у першій половині I тис. н. е.: до 90-річчя В. Д. Барана*. Oium, 6. Київ: ІА НАН України, с. 169-180.
- Воронятов, С. В., Еременко, В. Е. 2006. Металлургический центр Лютеж, сарматы и образование горизонта Лютеж—Рахны—Почеп: попытка интерпретации [«Лютежское пленение бастарнов» — миф или реальность?]. В: Савинов, Д. Г. (ред.). *Производственные центры. Источники, «дороги», ареал распространения. Материалы тематической научной конференции (Санкт-Петербург, 18—21 декабря 2006 г.)*. Санкт-Петербург: Элексис Принт, с. 88-93.
- Герасименко, Н. П. 2004. *Розвиток зональних ландшафтів четвертинного періоду на території України*. Автореферат дисертації д-ра геогр. наук. Київ: Інститут географії НАН України.
- Дзенеладзе, Е. С. 2016. Египетський фаянс у поздних скифов Нижнего Днепра. *Археологія і давня історія України*, 2 (19), с. 68-73.
- Козак, О. Д. 2014. До питання про професійні остеологічні комплекси епохи бронзи. Методичні основи визначення комплексу візничого. *Археологічні дослідження Львівського університету*, 18, с. 11-33. <https://doi.org/10.30970/ars.2014.18>
- Козак, О., Потехіна, І., Слободян, Т., Гупало, В. 2019. *Методичні рекомендації з польової антропології*. Львів: НДУ «Рятівна археологічна служба» ІА НАН України.
- Кравченко, О. В., Синиця, Є. В. 2005. Сарматське поховання з хутора Хмільна. В: Лисенко, С. Д. (ред.). *Проблеми археології Середнього Подніпров'я. До 15-річчя заснування Фастівського державного краєзнавчого музею*. Київ; Фастів: ІА НАН України, Фастівський державний краєзнавчий музей, с. 269-292.
- Куштан, Д. П., Сиволап, М. П., Марченко, О. В. 2018. Розвідки в Потясминні. *Археологічні дослідження в Україні 2016 р.*, с. 293-295.
- Обломский, А. М. 2010. Введение. В: Обломский, А. М. (ред.). *Позднестаробульские памятники на территории Украины (вторая половина I — II вв. н. э.)*. Раннеславянский мир, 12. Москва: ИА РАН, с. 5-7.
- Симоненко, А. В. 2011. *Римский импорт у сарматов Северного Причерноморья*. Санкт-Петербург: Нестор-История.
- Слободян, Т. 2024. *Біоархеологічні колекції Інституту археології НАН України. Каталог кремаційних матеріалів*. Історична антропологія та біоархеологія України, III. Київ: ІА НАН України.
- Слободян, Т. І. 2018. Можливості дослідження тілопальних поховань: біоархеологічні студії. *Археологія*, 2, с. 127-137. <https://doi.org/10.15407/archaeologyua2018.02.127>
- Ушкова, Ю. В. 2020. До питання про ознаки вершництва на антропологічному матеріалі. *Історична антропологія та біоархеологія України*, II, с. 140-153.
- Шукин, М. Б. 1994. *На рубеже эр. Опыт историко-археологической реконструкции политических событий III в. до н. э. — I в. н. э. в Восточной и Центральной Европе*. Санкт-Петербург: Фан.
- Acsádi, Gy., Nemeskéri, J. 1970. *History of Human Life Span and Mortality*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Adams, B. J., Crabtree, P. J. 2008. *Comparative Skeletal Anatomy: A Photographic Atlas for Medical Examiners, Coroners, Forensic Anthropologists, and Archaeologists*. New York: Humana Press.
- Bass, W. 1995. *Human osteology. A laboratory and field manual*. 4th Edition. Columbia: Missouri Archaeological Society.
- Bonhert, M., Rost, T., Faller-Marquardt, M., Ropohl, D., Pollack, S. 1997. Fractures of the Base of the Skull in Charred Bodies: Post-mortem Heat Injuries or Signs of Mechanical Traumatization. *Forensic Science International*, 87, p. 55-62. [https://doi.org/10.1016/s0379-0738\(97\)02136-1](https://doi.org/10.1016/s0379-0738(97)02136-1)
- Brothwell, D. R. 1981. *Digging up bones. The Excavation, Treatment, and Study of Human Skeletal Remains*. 3rd edition. Ithaca, New York: Cornell University.
- Buikstra, J., Ubelaker, D. (eds.). 1994. *Standards for Data Collection from Human Skeletal Remains*. Arkansas Archaeological Survey Research series, 44. Fayetteville: Arkansas Archaeological Survey.
- Burns, K. R. 1999. *Forensic Anthropology Training Manual*. New Jersey: Prentice Hall.
- Byers, S. N. 2002. *Introduction to Forensic Anthropology: A Textbook*. Boston: Allyn and Bacon.
- Chochol, J. 1961. Antropologický Rozbor Lidských Žárových Pozůstatků z Lužických Pohřebišť v Ústí nad Labem-Střekově II A v Žirovicích, Okres Cheb. In: Plesl, E. (ed.). *Lužická Kultura v Severozápadních Čechách*. Praha: Česko-slovenské akademie věd, p. 195-232, 273-290.
- Devlin, J. B., Herrmann, N. P. 2008. Bone Color as an Interpretive Tool of the Depositional History of Archaeological Cremains. In: Schmidt, C. W., Symes, S. A. (eds.). *The Analysis of Burned Human Remains*. London: Academic Press, p. 109-128. <https://doi.org/10.1016/B978-012372510-3.50008-3>
- Dokládál, M. 1999. *Morfologie spálených kostí. Význam pro identifikaci osob*. Acta Facultatis Medicinae Universitatis Brunensis Masarykianae, 113. Brno: Masarykova univerzita.
- Fazekas, Is. G., Kósa, F. 1978. *Forensic Fetal Osteology*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Franceschetti, L., Mazzucchi, A., Magli, F., Collini, F., Gaudio, D., Cattaneo, C. 2021. Are Cranial Perimortem Fractures Identifiable in Cremated Remains? A Study on 38 Known Cases. *Legal Medicine*, 49, 101850. <https://doi.org/10.1016/j.legalmed.2021.101850>
- Friedlander, H. 2018. *Differentiation of Perimortem Trauma from Heat Fractures in Cranial and Irregular Bones in Cases of Cremation*. A thesis submitted in partial fulfilment of the requirements for the degree of Master of Arts. Department of Anthropology, University of Alberta.
- Großkopf, B. 2004. *Leichenbrand: Biologisches und kulturhistorisches Quellenmaterial zur Rekonstruktion vor- und frühgeschichtlicher Populationen und ihrer Funeralpraktiken*. Dissertation zur Erlangung des akademischen Grades Dr. Phil. Universität Leipzig.
- Gruchy, S., Rogers, T. L. 2002. Identifying Chop Marks on Cremated Bone: A Preliminary Study. *Jour-*

nal of Forensic Sciences, 47 (5), p. 933-936. <https://doi.org/10.1520/JFS15506J>

Herrmann, B. 1988. Behandlung von Leichenbrand. In: Knussman, R. (eds.). *Anthropologie. Handbuch der vergleichenden Biologie des Menschen*. I: Wesen und Methoden der Anthropologie. 1. Teil: Wissenschaftstheorie, Geschichte, morphologische Methoden. Stuttgart: Gustav Fischer Verlag, s. 576-585.

Herrmann, B., Grupe, G., Hummel, S., Piepenbrink, H., Schutkowski, H. 1990. *Prähistorische Anthropologie. Leitfaden der Feld- und Labormethoden*. Berlin; Heidelberg: Springer. <https://doi.org/10.1007/978-3-642-61514-6>

Herrmann, N. P., Bennett, J. L. 1999. The Differentiation of Traumatic and Heat-Related Fractures in Burned Bone. *Journal of Forensic Sciences*, 44 (3), p. 461-469. <https://doi.org/10.1520/JFS14495J>

Holck, P. 1997—2008. *Cremated Bones: A Medical-anthropological Study of an Archaeological Material on Cremation Burials*. Anthropologiske skrifter, 1. Reprint of the 3rd revised edition. Oslo: Anatomisk institutt, University of Oslo.

Krenzer, U. 2006. *Compendio de métodos antropológico-forenses: para la reconstrucción del perfil osteo-biológico*, 1—7. Ciudad: Ciber Negocios.

Lemmers, S. A. M., Gonçalves, D., Cunha, E., Vasalo, A. R., Appleby, J. 2020. Burned Fleshed or Dry? The Potential of Bioerosion to Determine the Pre-Burning Condition of Human Remains. *Journal of Archaeological Method and Theory*, 27, p. 972-991. <https://doi.org/10.1007/s10816-020-09446-x>

Logan, J. 2002. *Identifying Archaeological Metal*. Canadian Conservation Institute (CCI) Notes, 4 (1). Ottawa: Canadian Heritage.

Mayne Correia, P. M. 1997. Fire Modification of Bone: A Review of the Literature. In: Haglund, W. D., Sorg, M. H. (eds.). *Forensic Taphonomy: The Postmortem Fate of Human Remains*. New York: CRC Press, p. 275-293. <https://doi.org/10.1201/9781439821923.ch18>

McKern, T. W., Stewart, T. D. 1957. *Skeletal Age Changes in Young American Males: Analysis from the Standpoint of Age Identification*. Technical Report EP-45, Environmental Protection Research Division, Quartermaster Research and Development Center, U.S. Army. Natick, Massachusetts. <https://doi.org/10.21236/ad0147240>

McKinley, J. I. 1994. Bone Fragment Size in British Cremation Burials and its Implications for Pyre Technology and Ritual. *Journal of Archaeological Science*, 21, p. 339-342. <https://doi.org/10.1006/jasc.1994.1033>

Naji, S., Becdelievre, C., Djouad, S., Duday, H., André, A., Rottier, S. 2014. Recovery Methods for Cremated Commingled Remains: Analysis and Interpretation of Small Fragments Using a Bioarchaeological Approach. In: Adams, B. J., Byrd, J. E. (eds.). *Commingled Human Remains: Methods in Recovery, Analysis, and Identification*. San Diego: Academic Press, p. 33-56.

Nicholson, R. A. 1993. A Morphological Investigation of Burnt Animal Bone and an Evaluation of its Utility in Archaeology. *Journal of Archaeological Science*, 20 (4), p. 411-428. <https://doi.org/10.1006/jasc.1993.1025>

Nováček, J., Schultz, M. 2020. Palaeopathological Investigations of Cremated Human Remains — Methodological and Comparative Study on the Example of Traces of Pathological Conditions in the Skull. *Anthropologischer Anzeiger*, 78 (1—2), p. 59-81. <https://doi.org/10.1127/anthranz/2020/1259>

Ortner, D., Putschar, W. 1981. *Identification of Pathological Conditions in Human Skeletal Remains*. Washington: Smithsonian Institution Press.

Palfi, G., Dutour, O. 1996. Activity-induced Skeletal Markers in Historical Anthropological Material. *International Journal of Anthropology*, 11 (1), p. 41-55. <https://doi.org/10.1007/BF02442202>

Piontek, J. 2007. Metodyka Antropologicznych Badań Materiałów Kostnych z Grobów Ciałopalnych. In: Bakalarska, L. (ed.). *Materiały z Konferencji Konserwatorstwa Archeologicznego Zorganizowanych przez Ośrodek Ochrony Dziedzictwa Archeologicznego*. Warszawa: Krajowy Ośrodek Badań i Dokumentacji Zabytków, p. 56-73.

Pope, E. J., Smith, O. C. 2004. Identification of Traumatic Injury in Burned Cranial Bone: An Experimental Approach. *Journal of Forensic Sciences*, 49 (3), p. 431-440. <https://doi.org/10.1520/JFS2003286>

Schaefer, M., Black, S., Scheuer, L. 2009. *Juvenile Osteology. A Laboratory and Field Manual*. Amsterdam: Academic Press. <https://doi.org/10.1016/B978-0-12-374635-1.X0001-X>

Schmidt, C. W., Symes, S. A. (eds.). 2008. *The Analysis of Burned Human Remains*. London: Academic Press. <https://doi.org/10.1016/B978-0-12-372510-3.X5001-1>

Schultz, M. 1988. Paläopathologische Diagnostik. In: Knussman, R. (eds.). *Anthropologie. Handbuch der vergleichenden Biologie des Menschen*. I: Wesen und Methoden der Anthropologie. 1. Teil: Wissenschaftstheorie, Geschichte, morphologische Methoden. Stuttgart: Gustav Fischer, s. 480-496.

Selwyn, L. 2004. Overview of Archaeological Iron: The Corrosion Problem, Key Factors Affecting Treatment, and Gaps in Current Knowledge. In: *Metal 04: Proceedings of the International Conference on Metals Conservation*, p. 294-306.

Shipman, P., Foster, G., Schoeninger, M. 1984. Burnt Bones and Teeth. An Experimental Study of Color, Morphology, Crystal Structure and Shrinkage. *Journal of Archaeological Science*, 11, p. 307-325. [https://doi.org/10.1016/0305-4403\(84\)90013-X](https://doi.org/10.1016/0305-4403(84)90013-X)

Slobodyan, T., Terpilovskij, R. 2021. Prospects of Research on Cremated Human Remains: Correlation of Metal Traces on Cremations with Funeral Rituals and Burial Customs. *Anthropologischer Anzeiger*, 78 (1—2), p. 33-58. <https://doi.org/10.1127/anthranz/2020/1226>

Stiner, M. C., Kuhn, S. L., Welner, S., Bar-Yosef, O. 1995. Differential Burning, Recrystallization, and Fragmentation of Archaeological Bone. *Journal of Archaeological Science*, 22 (2), p. 223-237. <https://doi.org/10.1006/jasc.1995.0024>

Symes, S. A., Rainwater, C. W., Chapman, E. N., Gipson, D. R., Piper, A. L. 2008. Patterned Thermal Destruction of Human Remains in a Forensic Setting. In: Schmidt, C. W., Symes, S. A. (eds.). *The Analysis of Burned Human Remains*. London: Academic Press, p. 15-54. <https://doi.org/10.1016/B978-012372510-3.50004-6>

Szilvássy, J. 1988. Altersdiagnose am Skelett. In: Knussman, R. (eds.). *Anthropologie. Handbuch der vergleichenden Biologie des Menschen*. I: Wesen und Methoden der Anthropologie. 1. Teil: Wissenschaftstheorie, Geschichte, morphologische Methoden. Stuttgart: Gustav Fischer Verlag, s. 421-443.

Thurman, M. D., Willmore, L. J. 1981. A Replicative Cremation Experiment. *North American Archaeologist*, 2 (4), p. 275-283. <https://doi.org/10.2190/29A5-84ED-4MB8-EP3M>

Villotte, S., Knüsel, Ch. J. 2013. Understanding Enteseal Changes: Definition and Life Course Changes. *International Journal of Osteoarchaeology*, 23, p. 135-146. <https://doi.org/10.1002/oa.2289>

Wahl, J. 1982. Leichenbranduntersuchungen. Ein Überblick über die Bearbeitung- und Aussagemöglichkeiten von Brandgräbern. *Prähistorische Zeitschrift*, 57 (1), s. 2-125. <https://doi.org/10.1515/prhz.1982.57.1.1>

Walker, P. L., Miller, K. W. P., Richman, R. 2008. Time, Temperature, and Oxygen Availability: An Experimental Study of the Effects of Environmental Conditions on the Color and Organic Content of Cremated Bone. In: Schmidt, C. W., Symes, S. A. (eds.). *The Analysis of Burned Human Remains*. London: Academic Press, p. 129-135. <https://doi.org/10.1016/B978-012372510-3.50009-5>

REFERENCES

Alekseev, V. P., Debets, G. F. 1964. *Kraniometriia. Metodyka antropologicheskikh issledovaniy*. Moskva: Nauka.

Alekseeva, E. M. 1975. *Antichnye busy Severnogo Prichernomoria*. I. Arkheologiya SSSR. Svod arkheologicheskikh istochnikov, G1-12/1. Moskva: Nauka.

Alekseeva, E. M. 1982. *Antichnye busy Severnogo Prichernomoria*. III. Arkheologiya SSSR. Svod arkheologicheskikh istochnikov, G1-12/3. Moskva: Nauka.

Arion, V. O., Bashkatov, Iu. Iu., Oblomskii, A. M., Terpilovskii, R. V. 2010. U istokov slaviansstva. In: Oblomskii, A. M. (red.). *Pozdnezarubynetskie pamiatniki na territorii Ukrainy (vtoraia polovina I — II vv. n. e.)*. Ranneslavianskii mir, 12. Moskva: IA RAN, s. 93-110.

Bashkatov, Yu. Yu., Bitkovska, T. V. 2021. Ivktivtsi — novyi typ piznozharubynetskykh pamiatok Serednoho Podniprov'ia. *Arkheolohiia*, 2, s. 52-62. <https://doi.org/10.15407/arheologia2021.02.052>

Bezusko, L. G., Klimanov, V. A., Sheliag-Sosonko, Iu. R. 1988. Klimaticheskie usloviia Ukrainy v pozdnelednikove i golotsene. In: Khotinskii, N. A., Klimanov, V. A. (red.). *Paleoklimaty golotsena Evropeiskoi territorii SSSR*. Moskva: Institut geografii AN SSSR, s. 125-135.

Bitkovska, T. V. 2019. Korchuvatskyi mohylnyk, suchasnyi stan materialiv. In: Petruskas, O. V., Hopkalo, O. V., Horbanenko, S. A. (red.). *Starozhytnosti varvarskykh plemen u pershii polovyni I tys. n.e.: do 90-richchia V. D. Barana*. Oium, 6. Kyiv: IA NAN Ukrainy, s. 169-180.

Voroniatov, S. V., Eremenko, V. E. 2006. Metallurgicheskii tsentr Liutezh, sarmaty i obrazovanie gorizonta Liutezh—Rakhny—Pochep: popytka interpretatsii [«Liutezhskoe plenenie bastarnov — mif ili realnost?». In: Savinov, D. G. (red.). *Proizvodstvennye tsentry. Istochniki, «dorogi», areal rasprostraneniia. Materialy tematicheskoi nauchnoi konferentsii (Sankt-Peterburg, 18—21 dekabria 2006 g.)*. Sankt-Peterburg: Eleksis Print, s. 88-93.

Herasymenko, N. P. 2004. *Rozvytok zonalnykh landshaftiv chetvertynnoho periodu na terytorii Ukrainy*. Avtoreferat dysertatsii d-ra heohr. nauk. Kyiv: Institut heohrafii NAN Ukrainy.

Dzeneladze, E. S. 2016. Ehypetskyi faians u pozdnykh skyfov Nyzhnego Dnepra. *Arkheolohiia i davnia istoriia Ukrainy*, 2 (19), s. 68-73.

Kozak, O. D. 2014. Do pytannia pro profesiini osteolohichni komplekxy epokhy bronzy. *Metodychni osnovy vyznachennia kompleksu viznychoho. Arkheolohichni doslidzhennia Lvivskoho universytetu*, 18, s. 11-33. <https://doi.org/10.30970/ars.2014.18>

Kozak, O., Potiekhina, I., Slobodian, T., Hupalo, V. 2019. *Metodychni rekomendatsii z polovoii antropolohii*. Lviv: NDU «Riativna arkheolohichna sluzhba» IA NAN Ukrainy.

Kravchenko, O. V., Synytsia, Ye. V. 2005. Sarmatske pokhovannia z khutora Khmilna. In: Lysenko, S. D. (red.). *Problemy arkheolohii Serednoho Podniprov'ia. Do 15-richchia zasnuvannia Fastivskoho derzhavnogo kraieznavchoho muzeiu*. Kyiv: Fastiv: IA NAN Ukrainy, Fastivskyi derzhavnyi kraieznavchyi muzei, s. 269-292.

Kushtan, D. P., Syvolap, M. P., Marchenko, O. V. 2018. Rozvidky v Potiasmynni. *Arkheolohichni doslidzhennia v Ukraini 2016 r.*, s. 293-295.

Oblomskii, A. M. 2010. Vvedenie. In: Oblomskii, A. M. (red.). *Pozdnezarubynetskie pamiatniki na territorii Ukrainy*

(vtoraia polovina I — II vv. n. e.). Ranneslavianskii mir, 12. Moskva: IA RAN, s. 5-7.

Simonenko, A. V. 2011. *Rimskii import u sarmatov Severnogo Prichernomoria*. Sankt-Peterburg: Nestor-Istoriia.

Slobodian, T. 2024. *Bioarkheolohichni koleksii Instytutu arkheolohii NAN Ukrainy. Kataloh krematsiynykh materialiv*. Istorychna antropolohiia ta bioarkheolohiia Ukrainy, III. Kyiv: IA NAN Ukrainy.

Slobodian, T. I. 2018. Mozhlyvosti doslidzhennia tilopalnykh pokhovan: bioarkheolohichni studii. *Arkheolohiia*, 2, s. 127-137. <https://doi.org/10.15407/archaeologyua2018.02.127>

Ushkova, Yu. V. 2020. Do pytannia pro oznaky vershnystvava na antropolohichnomu materiali. *Istorychna antropolohiia ta bioarkheolohiia Ukrainy*, II, s. 140-153.

Shchukin, M. B. 1994. *Na rubezhe er. Opyt istoriko-arkheologicheskoi rekonstruktsii politicheskikh sobytii III v. do n.e. — I v. n.e. v Vostochnoi i Tsentralnoi Evrope*. Sankt-Peterburg: Farn.

Acsádi, Gy., Nemeskéri, J. 1970. *History of Human Life Span and Mortality*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Adams, B. J., Crabtree, P. J. 2008. *Comparative Skeletal Anatomy: A Photographic Atlas for Medical Examiners, Coroners, Forensic Anthropologists, and Archaeologists*. New York: Humana Press.

Bass, W. 1995. *Human osteology. A laboratory and field manual*. 4th Edition. Columbia: Missouri Archaeological Society.

Bonhert, M., Rost, T., Faller-Marquardt, M., Ropohl, D., Pollack, S. 1997. Fractures of the Base of the Skull in Charred Bodies: Post-mortem Heat Injuries or Signs of Mechanical Traumatization. *Forensic Science International*, 87, p. 55-62. [https://doi.org/10.1016/s0379-0738\(97\)02136-1](https://doi.org/10.1016/s0379-0738(97)02136-1)

Brothwell, D. R. 1981. *Digging up bones. The Excavation, Treatment, and Study of Human Skeletal Remains*. 3rd edition. Ithaca, New York: Cornell University.

Buikstra, J., Ubelaker, D. (eds.). 1994. *Standards for Data Collection from Human Skeletal Remains*. Arkansas Archaeological Survey Research series, 44. Fayetteville: Arkansas Archaeological Survey.

Burns, K. R. 1999. *Forensic Anthropology Training Manual*. New Jersey: Prentice Hall.

Byers, S. N. 2002. *Introduction to Forensic Anthropology: A Textbook*. Boston: Allyn and Bacon.

Chochol, J. 1961. Antropologický Rozbor Lidských Žárových Pozůstatků z Lužických Pohřebišť v Ústí nad Labem—Střekově II A v Žirovicích, Okres Cheb. In: Plesl, E. (ed.). *Lužická Kultura v Severozápadních Čechách*. Praha: Česko-slovenské akademie věd, p. 195-232, 273-290.

Devlin, J. B., Herrmann, N. P. 2008. Bone Color as an Interpretive Tool of the Depositional History of Archaeological Cremains. In: Schmidt, C. W., Symes, S. A. (eds.). *The Analysis of Burned Human Remains*. London: Academic Press, p. 109-128. <https://doi.org/10.1016/B978-012372510-3.50008-3>

Doklādāl, M. 1999. *Morfologie spálených kostí. Význam pro identifikaci osob*. Acta Facultatis Medicinae Universitatis Brunensis Masarykianae, 113. Brno: Masarykova univerzita.

Fazekas, Is. G., Kósa, F. 1978. *Forensic Fetal Osteology*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Franceschetti, L., Mazzucchi, A., Magli, F., Collini, F., Gaudio, D., Cattaneo, C. 2021. Are Cranial Peri-mortem Fractures Identifiable in Cremated Remains? A Study on 38 Known Cases. *Legal Medicine*, 49, 101850. <https://doi.org/10.1016/j.legalmed.2021.101850>

Friedlander, H. 2018. *Differentiation of Perimortem Trauma from Heat Fractures in Cranial and Irregular Bones in Cases of Cremation*. A thesis submitted in partial fulfilment of the requirements for the degree of Master of Arts. Department of Anthropology, University of Alberta.

Großkopf, B. 2004. *Leichenbrand: Biologisches und kulturhistorisches Quellenmaterial zur Rekonstruktion vor- und frühgeschichtlicher Populationen und ihrer Funeralpraktiken*. Dissertation zur Erlangung des akademischen Grades Dr. Phil. Universität Leipzig.

Gruchy, S., Rogers, T. L. 2002. Identifying Chop Marks on Cremated Bone: A Preliminary Study. *Journal of Forensic Sciences*, 47 (5), p. 933-936. <https://doi.org/10.1520/JFS15506J>

Herrmann, B. 1988. Behandlung von Leichenbrand. In: Knussman, R. (eds.). *Anthropologie. Handbuch der ver-*

gleichenden Biologie des Menschen. I: Wesen und Methoden der Anthropologie. 1. Teil: Wissenschaftstheorie, Geschichte, morphologische Methoden. Stuttgart: Gustav Fischer Verlag, s. 576-585.

Herrmann, B., Grupe, G., Hummel, S., Piepenbrink, H., Schutkowski, H. 1990. *Prähistorische Anthropologie. Leitfaden der Feld- und Labormethoden*. Berlin; Heidelberg: Springer. <https://doi.org/10.1007/978-3-642-61514-6>

Herrmann, N. P., Bennett, J. L. 1999. The Differentiation of Traumatic and Heat-Related Fractures in Burned Bone. *Journal of Forensic Sciences*, 44 (3), p. 461-469. <https://doi.org/10.1520/JFS14495J>

Holck, P. 1997—2008. *Cremated Bones: A Medical-anthropological Study of an Archaeological Material on Cremation Burials*. Anthropologiske skrifter, 1. Reprint of the 3rd revised edition. Oslo: Anatomisk institutt, University of Oslo.

Krenzer, U. 2006. *Compendio de métodos antropológico-forenses: para la reconstrucción del perfil osteo-biológico*, 1—7. Ciudad: Ciber Negocios.

Lemmers, S. A. M., Gonçalves, D., Cunha, E., Vassalo, A. R., Appleby, J. 2020. Burned Fleshed or Dry? The Potential of Bioerosion to Determine the Pre-Burning Condition of Human Remains. *Journal of Archaeological Method and Theory*, 27, p. 972-991. <https://doi.org/10.1007/s10816-020-09446-x>

Logan, J. 2002. *Identifying Archaeological Metal*. Canadian Conservation Institute (CCI) Notes, 4 (1). Ottawa: Canadian Heritage.

Mayne Correia, P. M. 1997. Fire Modification of Bone: A Review of the Literature. In: Haglund, W. D., Sorg, M. H. (eds.). *Forensic Taphonomy: The Postmortem Fate of Human Remains*. New York: CRC Press, p. 275-293. <https://doi.org/10.1201/9781439821923.ch18>

McKern, T. W., Stewart, T. D. 1957. *Skeletal Age Changes in Young American Males: Analysis from the Standpoint of Age Identification*. Technical Report EP-45, Environmental Protection Research Division, Quartermaster Research and Development Center, U.S. Army. Natick, Massachusetts. <https://doi.org/10.21236/ad0147240>

McKinley, J. I. 1994. Bone Fragment Size in British Cremation Burials and its Implications for Pyre Technology and Ritual. *Journal of Archaeological Science*, 21, p. 339-342. <https://doi.org/10.1006/jasc.1994.1033>

Naji, S., Becdelievre, C., Djouad, S., Duday, H., André, A., Rottier, S. 2014. Recovery Methods for Cremated Commingled Remains: Analysis and Interpretation of Small Fragments Using a Bioarchaeological Approach. In: Adams, B. J., Byrd, J. E. (eds.). *Commingled Human Remains: Methods in Recovery, Analysis, and Identification*. San Diego: Academic Press, p. 33-56.

Nicholson, R. A. 1993. A Morphological Investigation of Burnt Animal Bone and an Evaluation of its Utility in Archaeology. *Journal of Archaeological Science*, 20 (4), p. 411-428. <https://doi.org/10.1006/jasc.1993.1025>

Nováček, J., Schultz, M. 2020. Palaeopathological Investigations of Cremated Human Remains — Methodological and Comparative Study on the Example of Traces of Pathological Conditions in the Skull. *Anthropologischer Anzeiger*, 78 (1—2), p. 59-81. <https://doi.org/10.1127/anthranz/2020/1259>

Ortner, D., Putschar, W. 1981. *Identification of Pathological Conditions in Human Skeletal Remains*. Washington: Smithsonian Institution Press.

Palfi, G., Dutour, O. 1996. Activity-induced Skeletal Markers in Historical Anthropological Material. *International Journal of Anthropology*, 11 (1), p. 41-55. <https://doi.org/10.1007/BF02442202>

Piontek, J. 2007. Metodyka Antropologicznych Badań Materiałów Kostnych z Grobów Ciałopalnych. In: Bakalarska, L. (ed.). *Materiały z Konferencji Konserwatorstwa Archeologicznego Zorganizowanych przez Ośrodek Ochrony Dziedzictwa Archeologicznego*. Warszawa: Krajowy Ośrodek Badań i Dokumentacji Zabytków, p. 56-73.

Pope, E. J., Smith, O. C. 2004. Identification of Traumatic Injury in Burned Cranial Bone: An Experimental Approach. *Journal of Forensic Sciences*, 49 (3), p. 431-440. <https://doi.org/10.1520/JFS2003286>

Schaefer, M., Black, O., Scheuer, L. 2009. *Juvenile Osteology. A Laboratory and Field Manual*. Amsterdam: Academic Press. <https://doi.org/10.1016/B978-0-12-374635-1.X0001-X>

Schmidt, C. W., Symes, S. A. (eds.). 2008. *The Analysis of Burned Human Remains*. London: Academic Press. <https://doi.org/10.1016/B978-0-12-372510-3.X5001-1>

Schultz, M. 1988. Paläopathologische Diagnostik. In: Knussman, R. (eds.). *Anthropologie. Handbuch der vergleichenden Biologie des Menschen*. I: Wesen und Methoden der Anthropologie. 1. Teil: Wissenschaftstheorie, Geschichte, morphologische Methoden. Stuttgart: Gustav Fischer, s. 480-496.

Selwyn, L. 2004. Overview of Archaeological Iron: The Corrosion Problem, Key Factors Affecting Treatment, and Gaps in Current Knowledge. In: *Metal 04: Proceedings of the International Conference on Metals Conservation*, p. 294-306.

Shipman, P., Foster, G., Schoeninger, M. 1984. Burnt Bones and Teeth. An Experimental Study of Color, Morphology, Crystal Structure and Shrinkage. *Journal of Archaeological Science*, 11, p. 307-325. [https://doi.org/10.1016/0305-4403\(84\)90013-X](https://doi.org/10.1016/0305-4403(84)90013-X)

Slobodyan, T., Terpilovskij, R. 2021. Prospects of Research on Cremated Human Remains: Correlation of Metal Traces on Cremations with Funeral Rituals and Burial Customs. *Anthropologischer Anzeiger*, 78 (1—2), p. 33-58. <https://doi.org/10.1127/anthranz/2020/1226>

Stiner, M. C., Kuhn, S. L., Welner, S., Bar-Yosef, O. 1995. Differential Burning, Recrystallization, and Fragmentation of Archaeological Bone. *Journal of Archaeological Science*, 22 (2), p. 223-237. <https://doi.org/10.1006/jasc.1995.0024>

Symes, S. A., Rainwater, C. W., Chapman, E. N., Gipson, D. R., Piper, A. L. 2008. Patterned Thermal Destruction of Human Remains in a Forensic Setting. In: Schmidt, C. W., Symes, S. A. (eds.). *The Analysis of Burned Human Remains*. London: Academic Press, p. 15-54. <https://doi.org/10.1016/B978-012372510-3.50004-6>

Szilvássy, J. 1988. Altersdiagnose am Skelett. In: Knussman, R. (eds.). *Anthropologie. Handbuch der vergleichenden Biologie des Menschen*. I: Wesen und Methoden der Anthropologie. 1. Teil: Wissenschaftstheorie, Geschichte, morphologische Methoden. Stuttgart: Gustav Fischer Verlag, s. 421-443.

Thurman, M. D., Willmore, L. J. 1981. A Replicative Cremation Experiment. *North American Archaeologist*, 2 (4), p. 275-283. <https://doi.org/10.2190/29A5-84ED-4MB8-EP3M>

Villotte, S., Knüsel, Ch. J. 2013. Understanding Entheoal Changes: Definition and Life Course Changes. *International Journal of Osteoarchaeology*, 23, p. 135-146. <https://doi.org/10.1002/oa.2289>

Wahl, J. 1982. Leichenbranduntersuchungen. Ein Überblick über die Bearbeitung- und Aussagemöglichkeiten von Brandgräbern. *Prähistorische Zeitschrift*, 57 (1), s. 2-125. <https://doi.org/10.1515/prhz.1982.57.1.1>

Walker, P. L., Miller, K. W. P., Richman, R. 2008. Time, Temperature, and Oxygen Availability: An Experimental Study of the Effects of Environmental Conditions on the Color and Organic Content of Cremated Bone. In: Schmidt, C. W., Symes, S. A. (eds.). *The Analysis of Burned Human Remains*. London: Academic Press, p. 129-135. <https://doi.org/10.1016/B978-012372510-3.50009-5>

Y. Bashkatov, T. Slobodian

THE IVKIVTSI BURIAL AS AN INDICATOR OF A PRESTIGIOUS: BETWEEN SOCIAL STATUS AND BIOLOGICAL IDENTITY

The paper presents the results of an interdisciplinary study of burial 10, which was discovered at the Ivkivtsi burial ground, a reference site of the Late Zarubintsy cultural group. Evidence at the site points to the preservation of certain Classical Zarubintsy traits, while also reflecting the development characteristic of the Late Zarubintsy cultural group. The results of the interdisciplinary study of the burial ground significantly expand our understanding of the material

culture, burial rites, and cross-cultural contacts of the Late Zarubintsy population.

The study focused on the grave goods and bioarchaeological analysis of human remains. Based on the obtained data, it was ascertained that the grave was a double burial: the cremated remains of two individuals were identified — an adolescent aged 15–20 years (probably female) and a child of perinatal or infant age (up to 3 years old). After the cremation, the skeletal remains of both individuals were buried in the ceramic and, possibly, organic urn.

The sex of the individuals could not be determined anthropologically due to the absence of preserved sexually diagnostic skeletal features. However, the presence of a necklace among the adolescent's remains may indicate a probable female sex.

The grave goods include a necklace made of carnelian, glass, and rock crystal beads, as well as faience plaques depicting lions and scarabs. These items indicate the affluence of the buried individuals and possibly their high social status. Typological analysis of the grave goods permits to suggest the contacts with the Sarmatian groups.

The obtained results are consistent with the chronological and cultural characteristics of the settlement and burial ground, which are generally dated to the

1st–2nd centuries AD. The research indicates significance of the Ivkivtsi cemetery for the study of the late Zarubynetsi-type sites within the cultural context of the Early Roman period and its cross-cultural interactions with the Sarmatian populations.

Keywords: Middle Dnipro region, Early Roman period, late Zarubynetsi type, funeral rites, anthropological research, necklace.

Одержано 15.06.2025

БАШКАТОВ Юрій, Інститут археології НАН України, Київ, Україна.

Yurii BASHKATOV, Institute of Archaeology, National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine.

ORCID: 0000-0002-4286-7441,

e-mail: juriy_bashkatov@iananu.org.ua.

СЛОБОДЯН Тетяна, кандидат історичних наук, Інститут археології НАН України, Київ, Україна.

Tetiana SLOBODIAN, PhD, Institute of Archaeology, National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine.

ORCID: 0000-0001-7185-8774,

e-mail: tanya_slobodyan@ukr.net.